

Diakonat stały w Kościele w Polsce

Historia – teologia – wyzwania

Diakonat stały w Kościele w Polsce

Historia – teologia – wyzwania

pod redakcją
dk. Waldemara Rozyńskiego



Pelplin 2019

Recenzent
Ks. prof. dr hab. Dariusz Kotecki

Korekta
Mirosława Buczyńska

Projekt okładki
Marzena Piotrkowska

© Copyright by dk. Waldemar Rozynekowski and authors
Pelplin 2019

ISBN 978-83-8127-347-3

Wydawnictwo „Bernardinum” Sp. z o.o.
ul. Biskupa Dominika 11, 83-130 Pelplin
tel. +48 58 536 17 57, fax +48 58 536 17 26
bernardinum@bernardinum.com.pl
www.bernardinum.com.pl

Skład, druk i oprawa
Drukarnia Wydawnictwa „Bernardinum” Sp. z o.o., Pelplin

Spis treści

Wstęp	9
-------------	---

HISTORIA

Ks. Stanisław Adamiak

Diakoni w Kościele późnej starożytności – niektóre zagadnienia	15
--	----

Michał Białkowski

Opracowanie księdza profesora rektora Mariana Rechowicza o diakonacie stałym z 1961 roku	25
---	----

Ks. Erwin Mateja

Wprowadzanie posługi diakona stałego w Kościele katolickim	55
--	----

Dk. Waldemar Rozynkowski

Diakonat stały w Kościele w Polsce – zarys historyczny	69
--	----

TEOLOGIA

Bp Wiesław Śmigiel

Diakonat stały w Kościele katolickim w Polsce – perspektywa teologiczno-pastoralna	85
---	----

Marek Marczewski

Diakon, przypomnienie służby Kościoła, sakrament Chrystusa Sługi	103
--	-----

Dk. Mariusz Malinowski

Znamię i specjalna łaska sakramentalna – jako umocnienie postawy służby, specyficznej cechy duchowości diakona	121
---	-----

Ks. Rajmund Ponczek

Powołanie a diakonat stały 129

Dk. Jan Ogrodzki

O duchowości i charyzmacie diakonów stałych słów kilka 135

Marek Marczewski

Refleksja pastoralnoteologiczna nad świadectwami polskich diakonów stałych 141

WYZWANIA

Dariusz Chmielewski

Być ojcem i diakonem – spojrzenie pastoralne 171

Ks. Helmut Jan Sobeczko

O teologicznym wykształceniu, tytułaturze i stroju diakona stałego 181

Marek Marczewski

Problem wykształcenia teologicznego diakonów stałych w Polsce 191

Adam Runiewicz

Tożsamość diakona stałego w posłudze Kościoła 209

Dk. Waldemar Rozynkowski

Pierwsze doświadczenia i pierwsze wyzwania – o diakonacie stałym w Kościele w Polsce ... 227

ŚWIADECTWA

Kornelia Czogalik

Żona diakona 243

Victoria Wilczek

Jak to jest być żoną diakona? 247

Izabela Chmielewska

Diakonat mego męża jest powołaniem, które dał nam Pan 249

Ks. Marcin Bonk

Dlaczego diakon stały? 253

Dk. Tomasz Chmielewski

Cały czas jestem otwarty na nowe wyzwania 257

Dk. Marek Czogalik

Po co właściwie nam ten nowy diakon? 261

Dk. Piotr Jozsko

Bóg mnie kocha i trzyma w swoich dłoniach 265

Dk. Piotr Maciejewski

Nie bójcie się diakonów 269

Dk. Mariusz Malinowski

Co chcesz Panie, abym czynił? 275

Dk. Jan Ogrodzki

Pan otworzył drogę 279

Dk. Waldemar Rozyrkowski

W posłudze diakona znajduję życie 283

Dk. Bogdan Sadowski

„Rzekł do nich Jezus: «Napełnijcie stągwie wodą!».

I napełnili je aż po brzegi” (J 2, 7) 287

Dk. Józef Suwalski

Diakon służy i jeszcze raz służy 293

Dk. Rudolf Syga

Przez Maryję do Jezusa. Świadcstwo zawierzenia 295

Adam Runiewicz

Czas, którego potrzeba w drodze do diakonatu stałego? 299

Wstęp

Pierwsze w Polsce święcenia diakonatu stałego udzielone żonatemu mężczyźnie przez biskupa Andrzeja Suskiego odbyły się 6 czerwca 2008 roku w Toruniu. Pojawił się więc pierwszy w Kościele katolickim w Polsce żonaty duchowny, diakon, przeznaczony do stałej posługi w diecezji. Uważam, że było to jedno z ważniejszych wydarzeń w Kościele w Polsce ostatniej dekady. Po przeszło tysiącu latach obecności Kościoła katolickiego w naszym kraju we wspólnocie tej pojawili się żonaci duchowni.

Minione 11 lat obecności diakonów stałych to niezwykle intensywny czas zbierania doświadczeń. Niniejszą publikacją chcę przede wszystkim podziękować Bogu za obecność powołania i posługi diakonów stałych w Kościele w Polsce. Przepelnia mnie wdzięczność, że także i mnie obdarzył On tym powołaniem. Jestem również przekonany, że obecność powołania do diakonatu stałego w naszym kraju to na pewno przejaw woli Bożej oraz życiodajnego działania Ducha Świętego, który ożywiał osoby oraz struktury Kościoła. Jeszcze pod koniec lat 90. ubiegłego wieku wiele wskazywało na to, że na obecność tego powołania w Polsce trzeba będzie długo czekać. Bóg miał jednak swoje drogi, rozlewał strumienie łaski, którymi pobudzał różne osoby, i dzisiaj w kilku diecezjach w naszym kraju posługuje już 31 diakonów stałych.

Chcę w tym miejscu przywołać przede wszystkim dwie osoby, które odegrały ważną rolę na drodze do diakonatu stałego w naszym kraju. Pierwszą z nich jest biskup Andrzej Suski, pierwszy biskup toruński, obecnie już biskup senior. To właśnie on, będąc przewodniczącym Komisji Duchowieństwa Konferencji Episkopatu Polski, przedstawiał i rekomendował polskim biskupom przyjęcie uchwały, która otworzyłaby możliwość wprowadzania w diecezjach posługi diakona stałego.

Odwołam się w tym miejscu do pewnego spotkania. W maju 2018 roku uczestniczyłem w Kaliszu w Sympozjum Józefologicznym. Spotkałem tam biskupa seniora diecezji kaliskiej Stanisława Napierałę. Kiedy dowiedział się, że jestem diakonem stałym z diecezji toruńskiej, powiedział mi, że pamięta, jak biskup Andrzej Suski walczył, dokładnie takiego użył słowa, podczas spotkań Konferencji Episkopatu Polski, aby biskupi zgodzili się na możliwość wprowadzenia w diecezjach posługi diakonów stałych. Dzisiaj z perspektywy lat dziękuję biskupowi Andrzejowi Suskiemu za tę walkę, za to, że tak jednoznacznie stanął po stronie tego powołania.

Druga osoba, którą trzeba wspomnieć, kiedy odwołujemy się do historii diakonatu stałego w Kościele w Polsce, to prof. Marek Marczewski z Lublina. To on od początku lat 70. do chwili obecnej, czyli przez dziesiątki lat, dzielił się swoją wiedzą o diakonacie stałym, można także powiedzieć, że walczył o jego wprowadzenie w Polsce. To on jest autorem setek prac poświęconych diakonatowi stałemu. To głównie z nich wielu dowiadywało się o istnieniu takiego powołania w Kościele. Profesor Marek Marczewski był jednym z głównych autorów i redaktorów dokumentu przyjętego przez biskupów polskich, który otworzył możliwość wprowadzenia diakonatu stałego w poszczególnych diecezjach w Polsce, mianowicie: *Wytocznych dotyczących formacji, życia i posługi diakonów stałych w Polsce*. Kiedy kilka lat temu poznałem osobiście pana profesora, zrozumiałem, że temat diakonatu stałego jest od wielu lat, i nie zmieniło się to do dnia dzisiejszego, jego pasją, i to nie tylko w wymiarze badawczym, ale przede wszystkim osobistym.

Dziękując konkretnym osobom za zaangażowanie we wprowadzenie, a następnie rozwój diakonatu stałego w Kościele w Polsce, chcę jeszcze raz podkreślić, że obecność diakonów stałych w naszym kraju jest na pewno nie tylko owocem ludzkich wysiłków. To byłoby zdecydowanie za mało. Przede wszystkim to przejaw Bożej obecności pośród nas i, jestem głęboko przekonany, realizacja Bożego zamysłu.

Niniejsza praca zbiorowa jest formą podziękowania Bogu za obecność diakonatu stałego w Kościele w Polsce. To podziękowanie za obecność tego powołania w historii i teraźniejszości Kościoła, w jego posłudze oraz w jego refleksji teologicznej.

Praca składa się zasadniczo z dwóch części. W pierwszej z nich umieszczono artykuły o charakterze naukowym i popularnonaukowym, w drugiej natomiast kilkanaście świadectw odnoszących się do diakonatu

stałego. W pierwszej części odwołujemy się do historii diakonatu, wybranych wątków teologicznych dotyczących tego powołania, a w końcu do wyzwań, które przed nim stoją.

Niezwykle cenną częścią publikacji, moim zdaniem, jest zbiór świadectw. To przede wszystkim osobiste doświadczenie dziesięciu diakonów stałych. W prostych słowach dzielą się oni z czytelnikami swoją osobistą drogą wiary. W tej części spotykamy także trzy świadectwa żon diakonów stałych. To prawdopodobnie jedne z pierwszych spisanych świadectw w Polsce, które ukazują nam echo małżonek odnoszące się do powołania ich mężów, diakonów stałych. Pośród tej części spotykamy także niezwykle cenne świadectwo proboszcza, który dzieli się swoim odkrywaniem diakonatu stałego i zaproszeniem diakona stałego do posługi w parafii. Na koniec prezentujemy także świadectwo osoby, która rozeznaje swoje powołanie do diakonatu stałego, a właściwie już dzisiaj po odbytej formacji czeka na decyzję swojego biskupa, czy będzie pierwszym diakonem stałym w swojej diecezji.

Dk. prof. Waldemar Rozynkowski

HISTORIA

HISTORIA

HISTORIA

Dk. Waldemar Rozyński
Toruń

Diakonat stały w Kościele w Polsce – zarys historyczny

Wstęp

Historia wprowadzania oraz obecności diakonatu stałego w Kościele w Polsce nie jest długa, można już jej jednak poświęcić nieco uwagi¹. Warto chociażby przywołać konkretne osoby, które wpisały się w ten złożony proces dojrzewania Kościoła w naszym kraju do podjęcia decyzji o możliwości zaistnienia tego powołania w konkretnych diecezjach. Poza różnymi szczegółowymi aspektami, wydaje się, że ważne jest zwrócenie uwagi na jeden wymiar tego procesu. Ponad wszelką wątpliwość droga do wprowadzania diakonatu stałego w Polsce oddaje specyfikę, charakter i oblicze Kościoła katolickiego w naszym kraju w II połowie XX wieku. Na złożoność omawianego procesu miała wpływ nie tylko sytuacja wewnątrz Kościoła w Polsce, ale także uwarunkowania polityczne, a dokładnie rządy komunistów, dla których Kościół katolicki był głównym wrogiem.

¹ Zagadnienie historii wprowadzania w Kościele w Polsce diakonatu stałego poruszałem już w następujących pracach: W. Rozyński, *Diakonat stały w diecezji toruńskiej – o początkach diakonatu stałego w Polsce*, w: *Jubileusz Diecezji Toruńskiej. Spojrzenie w przeszłość i w przyszłość*, red. W. Rozyński, P. Borowski, Toruń 2017, s. 117–128; tenże, *O początkach i pierwszych doświadczeniach diakonatu stałego w Kościele w Polsce*, *Anamnesis* 90. Biuletyn Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, R. XXIII: 2017, nr 3, s. 81–88; tenże, *Początki diakonatu stałego w Kościele w Polsce*, *Diakon*, t. 14–15: 2017–2018, s. 45–57; tenże, *Historia diakonatu stałego w Kościele w Polsce*, *Ateneum Kapłańskie*, t. 172: 2019, z. 1(659), s. 5–19. O historii wprowadzania diakonatu stałego w Kościele w Polsce zobacz także liczne prace Marka Marczewskiego, szczególnie: M. Marczewski, *Zanim wprowadzono diakonat stały w Polsce*, *Diakon*, t. 11: 2014, s. 7–33. W dalszej części artykułu przywołano także inne prace tego autora.

Pierwsze zwiastuny

W Kościele w Polsce temat diakonatu stałego po raz pierwszy pojawił się w dyskusji na początku lat 60. Na pewno jedną z pierwszych osób, która podeszła do tego zagadnienia kompleksowo i poważnie, był ks. prof. Marian Rechowicz (1910–1983). W 1961 roku przygotował on maszynopis zatytułowany: „Zagadnienie instytucji diakonatu z punktu widzenia sytuacji i potrzeb Kościoła w Polsce”². W kolejnym roku duchowny ten opublikował przygotowany tekst w pracy zbiorowej wydanej we Freiburgu w języku niemieckim³.

Nie przeprowadzimy w tym miejscu szczegółowej analizy tekstu ks. Mariana Rechowicza, gdyż w niniejszym tomie Michał Białkowski dokonał nie tylko jego omówienia, lecz także przygotował jego krytyczną edycję. Chcemy jednak zauważyć, że cały tekst duchownego dowodzi przede wszystkim tego, że Kościół katolicki w naszym kraju nie potrzebuje obecności stałego diakona, a więc posługi mężczyzny, najczęściej żonatego, który otrzymał święcenia w stopniu diakonatu. Dodajmy, że ks. M. Rechowicz wypunktował w swoim tekście przede wszystkim różne wyzwania, a nawet niebezpieczeństwa związane z ewentualnym pojawieniem się w Kościele w Polsce żonatych stałych diakonów. Co ciekawe, kapłan ten nie wykluczał możliwości ewentualnego wprowadzenia diakonatu kobiet. W posłudze tej widział członkinie zgromadzeń i instytutów. Odwołajmy się bezpośrednio do jego tekstu:

Ze względu na wybitną rolę, jaką w obecnej sytuacji w duszpa-
sterstwie parafialnym pełnią zakonnice (nauczanie religii, opieka
charytatywna, pełnienie funkcji organistowskich itp.), pozostaje
do rozważenia problem, czy z grona żeńskich zgromadzeń i in-

² Zob.: M. Białkowski, *Głos w przedsoborowej dyskusji o diakonacie stałym*. Ks. rektor prof. Marian Rechowicz i jego opracowanie z 1961 r., Liturgia Sacra, t. 24: 2018, nr 2, s. 375–402. Zob. także artykuł tegoż autora opublikowany w niniejszym tomie.

³ M. Rechowicz, *Das Problem des Diakonates im Hinblick auf die Situation und den Bedarf der Kirche in Polen*, w: *Diaconia in Christo. Über die Erneuerung des Diakonates*, hrsg. von K. Rahner, H. Vorgrimler, Freiburg–Basel–Wien 1962 s. 435–447; zob.: uwagi do poglądów ks. M. Rechowicza: M. Marczewski, *O eklezjologiczny i praktyczny wymiar posługi diakona stałego w Polsce*, Homo Dei, t. 63: 1994, nr 2(232) s. 46–54.

stytutów świeckich nie należałoby restytuować i ożywić instytucji diakonis. Ich głównym zadaniem byłoby: a) nauczanie religii, b) funkcje w zakresie kościelnej „caritas”, c) zanoszenie Komunii św. chorym, zwłaszcza tam, gdzie dostęp dla kapłana jest znacznie utrudniony, d) przewodnictwo w nabożeństwach nieliturgicznych. Przy kreowaniu diakonis odpada szereg problemów utrudniających powoływanie diakonów. Kreowaniu zakonnic-diakoniss nie staną na przeszkodzie opory psychologiczne wiernych związane z małżeństwem, ich skromne wymagania nie stworzą trudności finansowych, ze względu zaś na niemożność przyjęcia święceń prezbiteratu nie wejdzie w grę ani ryzyko apostazji, ani niebezpieczeństwo zmniejszenia ilości powołań kapłańskich. Warunki otrzymania odpowiednich uprawnień byłyby takie same jak przy proporcji kreowania diakonów – nauczycieli, z tym że granice wieku należałoby przesunąć poza 40 rok życia. Nie ulega wątpliwości, że zakonnic-diakonisse przy minimalnym ryzyku mogłyby się stać poważnym czynnikiem w duszpasterstwie i na pewno na wielu odcinkach odciążąłyby kapłanów w ich dziele apostołskim⁴.

Odnotujemy, że temat diakonatu stałego został podjęty przez polskich ojców soborowych, którzy przebywali w Rzymie podczas Soboru Watykańskiego II. Biskupi polscy obradowali wówczas często pod przewodnictwem prymasa Stefana Wyszyńskiego w Polskim Papieskim Instytucie Kościelnym, przygotowując się w ten sposób do sesji soborowych. W protokole, w którym opisano spotkanie z 10 października 1963 roku, czytamy, że biskupi wypowiedzieli się przeciwko małżeństwu diakonów⁵. Ta lakoniczna informacja może być swego rodzaju ilustracją stosunku episkopatu naszego kraju do dyskusji podczas obrad soborowych na temat przywrócenia diakonatu stałego w Kościele.

Ważny impuls związany z refleksją nad powołaniem diakona stałego w naszym kraju związany jest z osobą Marka Marczewskiego z Lubli-

⁴ M. Białkowski, *Głos w przedsoborowej dyskusji*, s. 397.

⁵ Tenże, *Protokoły konferencji polskich ojców soborowych. Zbiór dokumentów 1962–1965*, Lublin 2019, s. 328.

na⁶. To on od początku lat 70., dodajmy do chwili obecnej, należy do najbardziej zasłużonych osób na rzecz promocji, starań o wprowadzenie oraz refleksji nad obecnością diakonatu stałego w Kościele w Polsce. Jak wspomina, diakonatem stałym zaczął się interesować na drugim roku studiów teologicznych, które jesienią 1969 roku rozpoczął w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim⁷.

Marek Marczewski jest autorem licznych prac poświęconych zagadnieniu diakonatu stałego w Kościele⁸. Pierwszy tekst opublikował w 1972 roku. Było to omówienie dokumentu motu proprio papieża Pawła VI o odnowieniu diakonatu stałego w kościele łacińskim pt. *Sacrum diaconatus ordinem*⁹. W 1979 roku M. Marczewski obronił pracę doktorską, którą poświęcił diakonatowi pt. *Problem diakonatu stałego w teologii i praktyce pastoralnej*. Napisał ją pod kierunkiem ks. prof. Adama Szafrąńskiego (1911–2004). Oprócz słowa pisanego przez lata promował on powołanie do diakonatu stałego poprzez tworzenie tzw. kręgów diakonackich. W latach 1982–1993 prowadził taki krąg w Suwałkach, a w latach 1996–2005 w Lublinie (wspólnie z Andrzejem Michniewiczem). Przywołane kręgi to grupa kilku małżeństw, które spotykając się regularnie raz w miesiącu, poznawały historię oraz odnowę diakonatu stałego w Kościele łacińskim. Tworzące się środowisko osób zainteresowanych diakonatem stałym było inicjatorem różnych spotkań, a szczególnie konferencji (Suwałki, w dniach 3–5 lipca 1990 roku oraz Wesola koło Warszawy w dniach 29 września – 4 października 1993 roku) oraz wydawnictw poświęconych diakonatowi stałemu¹⁰.

Najnowszą pracą Marka Marczewskiego, w pewien sposób podsumowującą jego wieloletnie studia nad diakonatem stałym i promocją tego powołania w Kościele w Polsce, jest wydawnictwo zbiorowe zatytułowane *Diakonat stały. Historia – teologia – duchowość*¹¹.

⁶ Zob. zestawienie prac autorstwa Marka Marczewskiego w pracy: *Bio-bibliografia*, Lublin 2013, ss. 175; zob. także: A. Michniewicz, *Bibliografia literatury teologicznej na temat diakonatu stałego (1960–1997)*, Ateneum Kapłańskie, t. 130: 1998, z. 2 (534), s. 222–233. O dyskusji wokół diakonatu stałego zob. np.: E. Sakowicz, *Diakonat stały w Kościele polskim*, Ateneum Kapłańskie, t. 130: 1998, z. 2 (534), s. 214–221.

⁷ M. Marczewski, *Bio-bibliografia*, s. 11.

⁸ Zestawienie prac wydanych do 2012 roku zob.: M. Marczewski, *Bio-bibliografia*, s. 125–158.

⁹ Tamże, s. 15, 125.

¹⁰ Tamże, s. 46–50; tenże, *Zanim wprowadzono diakonat stały*, s. 10–33.

¹¹ M. Marczewski, *Diakonat stały. Historia – teologia – duchowość*, Lublin 2019, ss. 299.

Decyzje Konferencji Episkopatu Polski

Wprowadzenie diakonatu stałego w Kościele w Polsce uzależnione było przede wszystkim od decyzji księży biskupów. Na pierwsze decyzje episkopatu trzeba było czekać do końca lat 90. minionego wieku.

Na początku odnotujmy, że możliwość wprowadzenia diakonatu stałego w Kościele w Polsce została odnotowana w dokumentach, które były owocem II Polskiego Synodu Plenarnego, który odbył się w latach 1991–1999. W postanowieniach synodalnych, w części zatytułowanej: *Liturgia Kościoła po Soborze Watykańskim II* czytamy między innymi: „Po Soborze Watykańskim II Kościół łaciński przywrócił diakonat stały «jako właściwy i trwały stopień hierarchiczny». Może być udzielany również żonatym mężczyznom. Uważa się, że w naszej dzisiejszej sytuacji może stanowić znaczne wzbogacenie realizacji posłannictwa Kościoła”¹².

W październiku 1998 roku Komisja Episkopatu Polski ds. Duchowieństwa powołała grupę ekspertów (biskup Stefan Cichy, ks. prof. Romuald Rak, dr Marek Marczewski), która pod przewodnictwem biskupa Teofila Wilskiego zajęła się przygotowaniem materiałów dotyczących kwestii wprowadzenia diakonatu stałego w Kościele w Polsce. Grupa ta zakończyła pracę w marcu 1999 roku, przekazując biskupowi T. Wilskiemu materiały, które miały pomóc biskupom podczas dyskusji przed podjęciem decyzji o wprowadzeniu diakonatu stałego w Polsce. 20 czerwca 2001 roku podczas 313 zebrania plenarnego Konferencji Episkopatu Polski w Łowiczu biskupi podjęli uchwałę, aby zwrócić się do Stolicy Apostolskiej z prośbą o pozwolenie na wprowadzenie w Kościele w Polsce diakonatu stałego. Za jej przyjęciem była zdecydowana większość biskupów, aż 70, przeciw było 10, a 7 się wstrzymało¹³.

Kolejnym krokiem podjętym przez biskupów było zobowiązanie Komisji Episkopatu ds. Duchowieństwa do przygotowania szczegółowych norm dotyczących formacji i posługi diakona stałego w Kościele w Polsce.

¹² *Liturgia Kościoła po Soborze Watykańskim II*, w: *II Polski Synod Plenarny (1991–1999)*, Poznań 2001, nr 40, s. 197.

¹³ *Obrady w Łowiczu. 313 zebranie plenarne Konferencji Episkopatu Polski*, Wiadomości KAI, nr 26: 2001, s. 10; M. Marczewski, *Diakonat stały w Polsce*, s. 275, p. 1; M. Andrzej, *Ku stałemu diakonatowi w Polsce*, *Diakon*, t. 1: 2004, s. 13–17; W. Śmigiel, J. I. Kunikowski, *Diakonat stały w Polsce. Podstawy, formacja i zadania*, Pelplin 2012, s. 46–47.

Zorganizowanie tzw. zespołu ekspertów zlecono biskupowi T. Wilskiemu. Pismem z 18 października 2001 roku powołał on cztery osoby: ks. dr. Leszka Adamowicza, ks. dr. Andrzeja Czaję, dr. hab. Marka Marczewskiego oraz mgr. Andrzeja Michniewicza do grupy roboczej, której zadaniem było wypracowanie stosownego dokumentu. Przewodniczącym zespołu został M. Marczewski¹⁴.

Spotkanie robocze zespołu zorganizowano już 22 października 2001 roku. Pierwsza redakcja *Wytycznych dotyczących formacji diakonów stałych w Polsce* (tak brzmiał pierwotnie tytuł przygotowanego dokumentu) była gotowa już 25 marca 2002 roku. Następnie przygotowany dokument został przesłany biskupowi T. Wilskiemu i trafił do konsultacji. Już w lipcu 2002 roku powstał ostateczny projekt dokumentu, który został przekazany Komisji Episkopatu Polski ds. Duchowieństwa, której ówczesnie przewodniczył biskup toruński Andrzej Suski. Na kolejnych etapach zatwierdzenia dokumentu to właśnie on był jego głównym promotorem. *Wytyczne dotyczące formacji, życia i posługi diakonów stałych w Polsce* zostały przyjęte na 324. sesji plenarnej Konferencji Episkopatu Polski, która odbyła się w Warszawie w dniach 21–22 października 2003 roku¹⁵. Następnie, wypracowany dokument został przesłany do Watykanu do Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego. Kongregacja zatwierdziła przesłany dokument dekretem z dnia 22 stycznia 2004 roku, czyli we wspomnienie męczennika św. Wincentego z Saragossy diakona¹⁶. Wydaje się, że wybrany termin nie był przypadkowy. Św. Wincenty z Saragossy to przecież jeden z najbardziej znanych i czczonych w Kościele diakonów¹⁷.

Przyjęte w 2004 roku *Wytyczne* obowiązywały przez sześć lat. Ponowne zatwierdzenie, nieznacznie poprawionych *Wytycznych* przez Konferencję Episkopatu Polski nastąpiło 9 czerwca 2015 roku. Dokument został przyjęty także na okres sześciu lat¹⁸.

¹⁴ M. Marczewski, *Diakonat stały w Polsce*, s. 275, p. 2; M. Andrzej, *Ku stałemu diakonatowi*, s. 17–19.

¹⁵ Dokument został wydany drukiem: Konferencja Episkopatu Polski: *Wytyczne dotyczące formacji, życia i posługi diakonów stałych w Polsce*, Częstochowa 2004.

¹⁶ M. Barczewski, *Diakonat stały*, s. 129–130; M. Marczewski, *Diakonat stały w Polsce*, s. 275–277.

¹⁷ R. Kurek, *Leksykon świętych i sławnych diakonów*, Kraków 2013, s. 308–310.

¹⁸ *Wytyczne dotyczące formacji, życia i posługi diakonów stałych w Polsce*, Akta Konferencji Episkopatu Polski, 2015, nr 27, Warszawa 2016, s. 66–84.

Ośrodki Formacji Diakonów Stałych

6 stycznia 2005 roku biskup Andrzej Suski, po zasięgnięciu opinii Rady Kapłańskiej oraz Diecezjalnej Rady Duszpasterskiej, jako pierwszy biskup diecezjalny w Polsce, wydał dekret wprowadzający diakonat stały w diecezji toruńskiej. Tym samym dekretem powołał do istnienia Ośrodek Formacji Diakonów Stałych z siedzibą w Przysieku pod Toruniem. W myśl dokumentu działalność formacyjna ośrodka miała się rozpocząć z dniem 1 października 2005 roku¹⁹. Pierwszym odpowiedzialnym Ośrodka został ks. Krzysztof Dębiec²⁰. Po roku funkcję tę objął biblista ks. Dariusz Iwański, który opracował szczegółową formację dla kandydatów do diakonatu stałego. On też nadał Ośrodkowi w Przysieku kształt organizacyjny oraz swoistą tożsamość. Warto podkreślić, że od samego początku stał on na stanowisku, że jednym z warunków otrzymania święceń diakonatu musi być ukończenie studiów teologicznych. W jednym z wywiadów powiedział on:

Bardzo cieszyłem się, że w dokumencie, który opublikowała Konferencja Episkopatu Polski w 2003 r., znalazł się zapis, że przygotowanie intelektualne diakonów musi być analogiczne z formacją intelektualną prezbiterów, tzn. trzeba mieć magisterium z teologii. To wprawdzie nie jest stuprocentowa gwarancja, że magister teologii będzie mówił zawsze rzeczy absolutnie poprawne, ale to nie-samowicie zmniejsza prawdopodobieństwo, że kandydat wyjdzie na ambonę i będzie plótł bzdury. Mamy czas, żeby wypracować struktury i pewną tradycję²¹.

Do doświadczeń ks. D. Iwańskiego odwoływano się często przez kolejne lata w dyskusji o diakonacie stałym w Polsce. Formacja w Ośrodku

¹⁹ *Dekret wprowadzający diakonat stały w diecezji toruńskiej*, Toruńskie Wiadomości Kościelne, R. 14: 2005, nr 1–2(52–53), s. 80.

²⁰ K. Dębiec, „Promemoria” w sprawie kandydatów do diakonatu stałego, Toruńskie Wiadomości Kościelne, R. 14: 2005, nr 1–2(52–53), s. 89–92.

²¹ Zob.: wywiad z ks. Dariuszem Iwańskim, *Dobrzy ludzie z marzeniami*, eSPe, t. 112: 2014, nr 9–10, s. 38–45.

w Przysieku, zgodnie z *Wytocznymi* Konferencji Episkopatu Polski, trwała trzy lata. W diecezji toruńskiej przyjęto także *Instrukcję o kandydatach do stałego diakonatu*. Została ona opublikowana w dokumentach posynodalnych diecezji toruńskiej²². Ośrodek w Przysieku funkcjonował do połowy 2008 roku, czyli do momentu zakończenia formacji przez pierwszych kandydatów i pierwszych święceń diakonatu stałego w diecezji toruńskiej. Następnie zawieszono jego działalność.

W kolejnych latach ośrodki formacyjne dla diakonów stałych powołano do istnienia w innych diecezjach, w: Drohiczynie (ośrodek prawdopodobnie nie rozpoczął działalności), Warszawie, Opolu, Szczecinie, Elku, Katowicach oraz w Elblągu (wspólny dla diecezji elbląskiej oraz archidiecezji warmińskiej). W 2018 roku decyzję o wprowadzeniu diakonatu stałego w diecezji świdnickiej podjął biskup Ignacy Dec. Zgodę na podjęcie formacji przygotowującej do święceń diakonatu w ośrodku opolskim udzielił jednemu kandydatowi biskup zielonogórsko-gorzowski Tadeusz Lityński. W czerwcu 2019 roku ukończył on formację (wcześniej skończył już teologię) i obecnie czeka na decyzję ordynariusza o udzieleniu pierwszych święceń diakonatu stałego w tejże diecezji. 25 stycznia 2019 roku ośrodek formacyjny dla diakonów stałych powołał do istnienia arcybiskup łódzki Grzegorz Ryś. Od tego dnia rozpoczął się nabór kandydatów do diakonatu stałego. W maju tegoż roku ksiądz arcybiskup dopuścił 17 kandydatów do rozpoczęcia formacji wstępnej²³. Przygotowania do uruchomienia formacji przygotowującej do święceń diakonatu stałego trwają także w diecezji warszawsko-praskiej²⁴.

Należy się spodziewać, że w najbliższych latach, a może nawet i miesiącach, w kolejnych archidiecezjach oraz diecezjach pojawią się nowe ośrodki formujące przyszłych diakonów stałych. Będą one miały, zapewne tak jak i dzisiaj, różną strukturę organizacyjną. Dotychczasowe doświadczenia pokazują, że nic nie stoi na przeszkodzie, aby funkcjonowały,

²² *Uchwały Pierwszego Synodu Diecezji Toruńskiej*, Toruń 2011, s. 291–295.

²³ *Arcybiskup Grzegorz Ryś wprowadził w archidiecezji łódzkiej diakonat stały*, *Anamnesis* 97. Biuletyn Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, R. XXV: 2019, nr 2, s. 82–83.

²⁴ Zob.: H. Sobeczko, *Problem wykształcenia teologicznego diakonów stałych w Polsce*, *Ateneum Kapłańskie*, t. 172: 2019, z. 2(660), s. 242–248.

przynajmniej w jakimś zakresie, także ośrodki międzydiecezjalne. Minione lata przyniosły nam w tym względzie pozytywne doświadczenia. Taki charakter miał chociażby pierwszy ośrodek w Przysieku, który był otwarty dla kandydatów z innych diecezji oraz działający do dzisiaj ośrodek w Opolu.

Biorąc pod uwagę kilkuletnią działalność oraz znaczenie dla rozwoju diakonatu stałego w całej Polce, na uwagę zasługuje szczególnie ośrodek w Opolu. Został on powołany do życia w 2011 roku²⁵. W jego powstaniu oraz funkcjonowaniu, oprócz biskupa opolskiego Andrzeja Czai, kluczową rolę odgrywają: biskup Rudolf Pierskała, ks. prof. Helmut Sobeczko oraz ks. prof. Erwin Mateja. Obecnie ośrodek ten stał się ważnym punktem odniesienia w realizowanej w kilku miejscach w Polsce wizji formacji przygotowującej do diakonatu stałego. Po kilku latach doświadczeń przygotowań do święceń, a przede wszystkim obecności posługi diakonów stałych w diecezji opolskiej, wydano w 2017 roku bardzo szczegółowy, i naszym zdaniem najlepszy w Polsce, dokument opisujący formację oraz posługę diakona stałego w diecezji, zatytułowany *Regulamin formacji i posługi diakona stałego w diecezji opolskiej*²⁶.

Cieszy i budzi nadzieję to, że po kilku latach pewnego wyciszenia tematu obecności w Kościele w Polsce diakonów stałych, w ostatnich miesiącach jest on coraz częściej podejmowany. Jest przede wszystkim więcej rozmów, debat, dyskusji, spotkań oraz tekstów poświęconych zarówno obecności już posługi diakonów stałych, jak i wizji ich powołania. I co ciekawe, zagadnienie to podejmowane jest w różnych środowiskach kościelnych. To naszym zdaniem wyraźny znak czasu, który oczekuje na swoje odpowiedzialne zauważenie oraz odczytanie²⁷.

²⁵ Bp A. Czaja, *Dlaczego stały diakonat w diecezji opolskiej? Uzasadnienie teologiczne*, Diakon, t. 7–8: 2010–2011, s. 11–18.

²⁶ Zob.: E. Mateja, *Diakonat stały w świetle Regulaminu Formacji i posługi diakona stałego w diecezji opolskiej*, Ateneum Kapłańskie, t. 172: 2019, z. 2(660), s. 242–248.

²⁷ Zob.: *To nie casting!* [wywiad Marcina Jakimowicza z ks. Tomaszem Szałandą], Gość Niedzielny, nr 31, 5 sierpnia 2018, s. 26; *Diakoni są potrzebni Kościołowi*, oprac. MT, Przewodnik Katolicki, nr 7, 17 lutego 2019, s. 42–43; M. Jakimowicz, *Nadzwyczajni*, Gość Niedzielny, nr 8, 24 lutego 2019, s. 17–20.

Pierwsze święcenia diakonatu stałego

Pierwsze święcenia diakonatu stałego w Kościele w Polsce odbyły się w Toruniu. 6 czerwca 2008 roku biskup Andrzej Suski udzielił święceń diakonatu Tomaszowi Chmielewskiemu. Miały one miejsce w Sanktuarium Matki Bożej Nieustającej Pomocy, dodajmy w sanktuarium patronki diecezji toruńskiej, którym opiekują się redemptoryści. Święcenia te były wydarzeniem historycznym, dały bowiem początek posługi diakonów stałych w Kościele w Polsce. Kolejne święcenia diakonatu otrzymali: Zbigniew Machnikowski – 8 czerwca 2008 roku w katedrze w Pelplinie, święceń udzielił mu biskup Jan Szłaga; Bogdan Sadowski – 9 sierpnia 2009 roku w kościele św. Marii Magdaleny w Magdalence, święceń udzielił mu arcybiskup Kazimierz Nycz; Stanisław Dziemian – 20 grudnia 2009 roku w konkatedrze św. Aleksandra w Suwałkach, święceń udzielił mu biskup Jerzy Mazur; Mariusz Malinowski – 19 grudnia 2010 roku w kościele św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Wąbrzeźnie, święceń udzielił mu biskup Andrzej Suski; Waldemar Rozynekowski – 5 listopada 2011 roku w kościele św. Antoniego w Toruniu, święceń udzielił mu biskup Andrzej Suski²⁸.

Obecnie w Kościele w Polsce posługuje 31 diakonów stałych. Spotykamy ich w następujących archidiecezjach i diecezjach: archidiecezja katowicka, archidiecezja szczecińsko-kamieńska, archidiecezja warszawska, diecezja ełcka, diecezja gliwicka, diecezja opolska, diecezja pelplińska oraz diecezja toruńska.

Rozwój diakonatu stałego

W niniejszym punkcie chciałbym wskazać na kilka środowisk, które mają ważny wpływ na rozwój diakonatu stałego w Kościele w naszym

²⁸ A. Michniewicz, *Pierwsi stali diakoni w Kościele rzymskokatolickim w Polsce*, Diakon, t. 5–6: 2008–2009, s. 91–92; K. Matwiejuk, *Diakonat jako urząd w Kościele*, Diakon, t. 9–10: 2012–2013, s. 53–54; W. Rozynekowski, *Diakonat stały*, Sługa, R. 17: 2012, nr 4(64), s. 11–12; tenże, *Być „uchem, ustami, sercem i duszą” biskupa*, eSPe, R. 112: 2014, nr 9–10, s. 38–45; tenże, *O powołaniu i posłudze stałego diakona*, Diakon, t. 11: 2014, s. 71–74; tenże, *Uzdolnieni do diakonii*, Civitas Christiana, nr 11: 2017, s. 17–19; tenże, *Diakonat stały w diecezji toruńskiej*, s. 122–124.

kraju. Myślę tu głównie o swego rodzaju promocji informacji o istnieniu takiego powołania.

Od 2004 roku w Polsce wydawany jest rocznik „Diakon”. Od początku, w zamyśle inicjatorów, czasopismo to poświęcone jest promocji diakonatu stałego w naszym kraju. Jego powstanie to w znacznej mierze dzieło prof. Marka Marczewskiego z Lublina. On także był redaktorem naczelnym pierwszych sześciu numerów czasopisma, które wychodziło w Lublinie w Wydawnictwie Polihymnia. Od 2010 roku kolejne numery (od numeru 7) są publikowane w Opolu jako rocznik Instytutu Liturgii, Muzyki i Sztuki Sakralnej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego. Jego redaktorem naczelnym był początkowo ks. prof. Helmut Sobeczko, a od 2015 roku jest nim ks. prof. Erwin Mateja²⁹. Pismo wydawane jest z pewną nieregularnością, tj. nie zawsze udaje się opublikować jeden tom w roku. Wydaje się, że świadczy to o pewnych trudnościach wydawniczych pisma. Trzeba jednak zrobić wszystko, aby czasopismo to przetrwało. Jest ono bowiem bardzo potrzebne diakonom stałym w naszym kraju, choć ich liczba jest jeszcze skromna. Odgrywa ono także fundamentalną rolę dla tych wszystkich, którzy poszukują informacji o powołaniu diakona stałego i jego posłudze, a tych osób w Kościele w Polsce jest coraz więcej.

W promocji diakonatu stałego w Polsce bardzo pomocne są także strony internetowe. Myślmy tu o serwisie informacyjnym *diakonat.pl*, który działa od 3 stycznia 2001 roku i jest pierwszą polską stroną internetową w całości poświęconą tematyce diakonatu, przede wszystkim diakonatu stałego. Twórcą i redaktorem portalu jest Dariusz Chmielewski³⁰.

Trzeba wyraźnie stwierdzić, że obecność i rozwój diakonatu stałego w Polsce to w znacznym stopniu zasługa konkretnych środowisk kościelnych. Myślę tu głównie o księżach biskupach. To przecież dzięki ich decyzjom o dopuszczeniu do formacji, a następnie udzielonym święceniom, w kilku diecezjach w Polsce, posługują już diakoni stali.

²⁹ Zob.: K. Chachaj, *Bibliografia czasopisma „Diakon” za lata 2004–2018*, Ateneum Kapłańskie, t. 172: 2019, z. 2 (660), s. 271–285.

³⁰ Zob.: D. Chmielewski, *Diakonat stały w przestrzeni polskojęzycznego Internetu*, Ateneum Kapłańskie, t. 172: 2019, z. 2 (660), s. 256–258.

Nie można także zapomnieć o licznej już, w skali naszego kraju, grupie księży, związanych w różny sposób z diakonatem stałym, na przykład z formacją do diakonatu stałego, czy konkretnych księżach proboszczach, którzy otworzyli się na obecność tego powołania w swoich parafiach. Rola tych ostatnich jest fundamentalna. To przecież najczęściej na poziomie konkretnych parafii podejmowane są najważniejsze decyzje i pojawiają się różne wydarzenia związane z obecnością i posługą diakonów stałych w Kościele w Polsce.

Wreszcie na koniec trzeba wspomnieć także o coraz większej rzeszy wiernych świeckich, którzy otwierają się na obecność i posługę diakonów stałych. Myślimy tu zarówno o pojedynczych osobach, jak i o różnych grupach, ruchach i wspólnotach gromadzących świeckich. To w nich bardzo często posługują wyświęceni już diakoni stali, i to w tych środowiskach pojawia się coraz więcej przestrzeni i swoistego zapotrzebowania na ich posługę.

Nie ma, jak do tej pory, żadnej struktury organizacyjnej diakonów stałych w Polsce. Trudno w tym momencie nawet powiedzieć, czy będzie ona kiedykolwiek potrzebna. Trzeba jednak odnotować, że diakoni stali nie mają, jak do tej pory, biskupa, który byłby oddelegowany z ramienia Konferencji Episkopatu Polski do kontaktów z diakonami stałymi. Oczywiście, każdy diakon, jako duchowny konkretnej diecezji, podlega własnemu biskupowi, ale wydaje się, że osoba biskupa koordynatora do spraw diakonatu stałego w Kościele w Polsce byłaby potrzebna. Jest wiele kwestii szczegółowych, dotyczących chociażby formacji oraz różnych aspektów związanych z posługą diakonów stałych, które wręcz dopominają się po-naddiecezjalnej refleksji, a w konkretnych kwestiach być może i decyzji.

Rekolekcje i dzień skupienia dla diakonów stałych

Od 2014 roku odbywają się ogólnopolskie rekolekcje dla diakonów stałych, ich rodzin oraz osób zainteresowanych diakonatem stałym. Spełniają one niezwykle ważną rolę. Przede wszystkim są czasem modlitwy i refleksji nad powołaniem diakona stałego. Poza tym niezwykle integrują środowisko diakonów stałych w Polsce. Dotychczas takie rekolekcje odbyły się kolejno w: Głuchołazach w diecezji opolskiej (3–6 lipca 2014 roku), Przysieku pod Toruniem w diecezji toruńskiej (2–5 lipca 2015 roku), Warszawie (26–28 sierpnia 2016 roku), Rudach w diecezji gliwickiej

(6–9 lipca 2017 roku) oraz w Rokitnie w diecezji zielonogórsko-gorzowskiej (5–8 lipca 2018 roku)³¹. Obecnie przygotowujemy się do rekolekcji w ośrodku formacyjnym na Wigrach w diecezji ełckiej.

3 grudnia 2016 roku 15 diakonów stałych z kilku archidiecezji i diecezji w Polsce przeżywało swój pierwszy Adwentowy Dzień Skupienia Diakonów Stałych na Jasnej Górze. Spotkanie to przynajmniej z dwóch powodów było wydarzeniem historycznym. Po pierwsze w dniu skupienia uczestniczyło większość posługujących w tym czasie w Kościele w Polsce diakonów stałych. Drugi powód jest jednak znacznie ważniejszy. Dzień skupienia rozpoczął się od Eucharystii w kaplicy Cudownego Obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej, której przewodniczył i homilię wygłosił biskup Rudolf Pierskała z Opola. Po raz pierwszy we wspólnocie diakonów stałych z całej Polski przeżywalismy Mszę świętą przed obliczem Matki Bożej Królowej Polski. Niezwykle ważne, wręcz historyczne znaczenie, miała modlitwa zawierzenia powołania diakonatu stałego w Kościele w Polsce, wszystkich posługujących diakonów stałych oraz ich rodzin Matce Bożej Jasnogórskiej³². Adwentowe skupienia dla diakonów stałych zorganizowano także w kolejnych latach³³. Mam nadzieję, że staną się one trwałym i ważnym wydarzeniem w historii obecności tego powołania w naszym kraju.

³¹ M. Marczewski, *Rekolekcje formacyjno-wakacyjne dla stałych diakonów i ich rodzin. Głucholazy, 3–6 lipca 2014*, Homo Dei, t. 83: 2014, 4, s. 142–145; W. Rozynkowski, *Rekolekcje dla stałych diakonów w Polsce*, Diakon, t. 12–13: 2015–2016, s. 98–99; tenże, *Rekolekcje dla diakonów stałych w Polsce*, Anamnesis 91. Biuletyn Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, R. XXIII: 2017, nr 4, s. 91–92; tenże, *Rokitno: odbyły się rekolekcje dla diakonów stałych*, Anamnesis 95. Biuletyn Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, R. XXIV: 2018, nr 4, s. 92–93; tenże, *Rekolekcje dla diakonów stałych, ich rodzin oraz osób zainteresowanych diakonatem stałym w Polsce (Warszawa, 26–28 sierpnia 2016 r.)*, Diakon, t. 14–15: 2017–2018, s. 117–119; tenże, *Rekolekcje dla diakonów stałych w Polsce. 50 lat od przywrócenia diakonatu stałego w Kościele (Rudy, 6–9 lipca 2017 r.)*, Diakon, t. 14–15: 2017–2018, s. 115–116.

³² Tenże, *Zawierzenie Matce Bożej Jasnogórskiej diakonów stałych w Polsce*, Anamnesis 89. Biuletyn Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, R. XXIII: 2017, nr 2, s. 90–91; tenże, *Zawierzenie Matce Bożej Jasnogórskiej diakonów stałych w Polsce. (Częstochowa, 3 grudnia 2016 r.)*, Diakon, t. 14–15: 2017–2018, s. 121–122.

³³ Tenże, *Dzień skupienia dla diakonów stałych (Jasna Góra, 2 grudnia 2017 r.)*, Anamnesis 93. Biuletyn Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, R. XXIV, t. 93: 2018, nr 2, s. 74–75; tenże, *Adwentowy dzień skupienia diakonów stałych na Jasnej Górze. (Częstochowa, 1 grudnia 2018 r.)*, Diakon, t. 14–15: 2017–2018, s. 122–123.

Zakończenie

Nie mam wątpliwości, że pierwsze święcenia diakonatu stałego, które odbyły się w Polsce w czerwcu 2008 roku, stanowią małą cezurę w historii Kościoła w naszym kraju. Ciekawe, że kryterium to oparte jest na powołaniu, na obecności nowego, niespotykanego dotąd powołania w Kościele katolickim w Polsce. Pierwsze lata doświadczeń obecności i posługi diakonów stałych w naszym kraju to niezmiernie bogaty kapitał różnych nowych doświadczeń. Widać wyraźnie, że w kolejnych latach liczba diakonów stałych w Polsce będzie systematycznie rosła. Przed nami jednak jeszcze długa droga starań o powszechną akceptację tego powołania.

W moich tekstach o diakonacie stałym często odwołuję się do słów obecnego ordynariusza toruńskiego biskupa Wiesława Śmigła, które znajdujemy w tekście opublikowanym przez niego w 2011 roku, czyli krótko po pierwszych święceniach diakonatu stałego w Kościele w Polsce. Wydaje się, że trafnie diagnozują one powrót diakonatu stałego do Kościoła, a poza tym podkreślają wartość tego powołania. Także i w tym miejscu przywołam je:

Przywrócenie diakonatu stałego nie jest zatem wynikiem mody, kaprysu współczesnych teologów, hierarchów czy nawet braku kapłanów, ale jest przywróceniem trwałego stopnia hierarchicznego. Fakt, że diakonat przejściowy przetrwał w Kościele jako nieodzowny warunek przyjęcia święceń kapłańskich, jest świadectwem, że zawsze był on teologicznie doceniany i traktowany jako trwały stopień. Zredukowanie diakonatu tylko do stanu przejściowego było zubożeniem wspólnoty eklezjalnej, a co więcej – doprowadziło do pewnej niejasności. Współcześnie wielu wiernych uważa, że diakonat jest konieczny do przyjęcia święceń kapłańskich, jest pewnym etapem formacji i wtajemniczenia, ale nie celem. Takie myślenie jest pozbawione racji teologicznych. Zanik diakonatu stałego był spowodowany przesłankami wyłącznie czysto ludzkimi, socjologicznymi i ekonomicznymi. Przywrócenie więc diakonatu stałego jest powrotem do poprawności i przejrzystości w działaniu Kościoła-Wspólnoty³⁴.

³⁴ W. Śmigiel, *Diakonat stały w Polsce – eksperyment, czy przywrócenie właściwego i trwałego stopnia hierarchicznego w Kościele?*, *Roczniki Pastoralno-Katechetyczne*, t. 3(58): 2011, s. 351–352.